

JULBOCKSFRID I VÅR TID

ATT BRÄNNA ELLER BEVARA EN BOCK

AV JOHANNA STÅHLBERG

Varje år uppförs halmbockar på offentliga platser runt om i landet. I samma stund som bocken är på plats i all sin prakt infinder sig även frågan: Hur länge kommer den att få stå kvar orörd? Trots att vissa bockar numera kamerabevakas står de inte säkra. Det resulterar kanske rentav i att det kittlar lite extra i förövarnas förbrytarnerv när större tankemöda och uppfinningsrikedom behövs.

Hur påverkas de offentliga julbockarna av den moderna tekniken som gör det möjligt att följa dem på webben dygnet runt? På vissa håll, som i Umeå och Österfärnebo, är bockarnas öden redan givna, eftersom det från början är bestämt att de lagligt ska brännas ned. Hur påverkas denna företeelse av att det som i det ena fallet ses som skadegörelse legaliseras?

OLAGLIGT – LAGLIGT

Sveriges mest kända bock, bocken i Gävle, har sjunkit ihop på grund av sabotage, fått benen sönderslagna, och flera år har den monterats ned orörd vid säsongens slut. Men ändå framstår det som om den går upp i rök varje år.

Vad är det med elden som lockar och fascinerar så? Den första Gävlebocken, uppförd 1966, brändes ned av en yngling som för ovanlighetens skull åkte fast, erkände och dömdes för brottet. Han hävdade att det var en stundens ingivelse som fått honom att plocka upp cigarettändaren och utföra handlingen, ett infall som renderade honom en fällande dom för grov skadegörelse. Just i detta fall var det ironiskt nog brandmännen som uppförde den första bocken som också skyndsamt fick rycka ut för att komma till dess undsättning, även om det var förgäves.

Julbocken har spridit både skräck och glädje omkring sig under bångstyriga upptåg och julklappsutdelningar. Kanske är det den lilla djävulen i honom som inte kan hejdas. Förr ansågs att bocken möjligtvis var djävulen i djurskepnad. Detta kan komma sig av att djävulen spelades av en utklädd bock i den katolska kyrkans skådespel under medeltiden, där han var följeslagare till Sankt Nikolaus. Bocken var även ett heligt djur med särskild betydelse för skörden i förkristen tid, som vi nu kan se återspeglas i halmbocken som julprydning. Och likt Tors bockar från forntidens fruktbarhetsriter återuppstår halmbocken år efter år trots de påhopp den utsätts för. Många av mina tankar tar sin utgångspunkt hos Gävlebocken eftersom den utan tvekan är Sveriges mest kända halmbock.

Det finns en alldeles speciell lockelse i det förbjudna. En och annan får kanske tvångstankar om att säga fula ord när de får en mikrofon i ansiktet i ett annars seriöst sammanhang, eller känner en dragning fram emot balkongräcket på elfte våningen, trots att de vet att de har problem med yrsel. Det kan vara svårt att stå emot, vågor av skräckblandad förtjusning pulserar genom kroppen. Som en retning tornar de offentliga halmkärvarna och halmbockarna upp sig på stadens gator och torg.

På senare tid används tekniken dels som en länk mellan allmänheten och bocken, dels som skydd för den senare. Genom kommunens webbkameror går det sedan 1996 att följa byggandet av Gävlebocken steg för steg. Det finns möjlighet att när som helst logga in och ta en titt för att antingen dra en lättnadens suck när den kan beskådas i orört skick, eller grymta över att den finns kvar. Med kamerornas hjälp kan ett intresse för bockens väl och ve spridas i hela landet och även utanför Sveriges gränser. Den senaste bockbranden i Gävle rapporterades bland annat av det internationellt kända nyhetsorganet *USA Today*. En alldeles egen halmbock byggdes för övrigt av de svenskättade invånarna i Lindsborg, Kansas, 1997 till det årligt återkommande firandet av deras svenska bakgrund. Deras bock byggdes för att skapa publicitet över hela nationen och för att märka ut Lindsborg i det amerikanska medvetandet.

Julbocken i Gävle står i sin kameraövervakade gårdesgårdshägnad.

Foto: Marlene Hugoson 2004, Institutet för språk och folkminnen.

Bevakningskamerorna har endast i begränsad utsträckning haft en skyddande funktion och avskräckt människor från att skada bocken. Kvaliteten på bilderna från dessa kameror håller nämligen inte måttet och kan inte användas som bevis i en eventuell rättegång. Därför anlätades 2005 ett vaktbolag för extra bevakning i Gävle. Tillstånd söktes för att få filma med deras mer professionella kameror. Det finns dock strikta regler för hur stora ytor som får bevakas för att inte inkräkta på människors rörelsefrihet och personliga integritet, något som 2005 års bockbrännare tog fasta på då de lade ett nytt tillvägagångssätt till listan, med ett något gammeldags vapen – pil och båge! Brottsplatsundersökarna kunde se mycket klara och tydliga bilder över hur pilarna träffade bocken med beundransvärd precision och akkuratess. Genom att studera de inflygande pilarnas vinklar gick det att sluta sig till varifrån de avfyrats, men inga bildbevis fanns på den som höll i bågen, eftersom förövarna befann sig utanför kamerans tillåtna upptagningsområde. Ryktet säger att en utklädd tomte och pepparkaksgubbe är de skyldiga, eftersom vittnen sett sådana springa från platsen. Satt det manne en lussebulle och väntade i en flyktbil i närheten? En springande tomte och pepparkaksgubbe borde ju ändå ha väckt viss uppmärksamhet på stadens gator, jultiden till trots...

BOCKEN BRINNER

Tillvägagångssättet och kostymeringen tyder på att det har lagts ner extra tid och tankemöda för att genomföra den brottsliga handlingen. Och hur älskad julbocken än är så är det väl ändå omöjligt att inte skratta till och se det komiska i förövarnas utstyrsel! Om sabotaget denna gång var noga planlagt verkar de tidigare attackerna vara ganska spontana, någon har passerat och tänt på. Men många gånger har tändvätska använts, vilket kräver att någon avsatt viss tid för planering av dådet. Maskering har förekommit tidigare, men då genom ett mer traditionellt täckande av ansiktet. Pilskyttarna var de första som höll sig utanför bockens omgivande gärdesgård.

Ironiskt nog brann bocken inte med lätthet 1997, då den helt lagligt och inför en stor församling skulle brännas under organiserade former, av sin upphovsman Stig Gavlén. Den träkonstruktion som återanvändes behövde förnyas och hela bocken kunde därmed offras. Gavlén sa visserligen att situationen kändes lite konstig, men det är intressant att notera att han ändå tog sig an uppgiften att låta sin skapelse bli lågornas rov.

Det råder delade meningar om det vore lika lockande att ägna sig åt bockbränning om det vore tillåtet. En allmän uppfattning är att poängen med det hela upphör om det inte är förbjudet. Naturvetenskapliga föreningen i Gävle uppför konkurrerande julbockar. Deras ordförande Pontus Andersson tror att det ändå skulle locka ungdomar, så att de efteråt kan

Julbocken i Gävle övervakar invigningsfyrvärkeriet vid första advent. Foto: Marlene Hugoson 2004, Institutet för språk och folkminnen.

skryta med att de hann dit först. Fast det är klart, vänjer vi oss vid att bocken alltid brinner, så blir det en sensation när den *inte* brinner. Cirka tio av trettionio årgångar av Gävlebocken har faktiskt klarat sig.

Själva dådet, branden, lockar och väcker känslor, men det som verkligen skapar reaktioner och personligt engagemang är *kampen* och *spelet* mellan det ”onda och det goda”. Många har erbjudit sig att ingå i ett slags medborgargarde för att skydda bocken. Sådana erbjudanden måste avböjas, eftersom ingripanden endast bör ske av polis och liknande instanser. På de engelska vadslagningslistorna har man tagit fasta på intresset för bocken och sedan 1988 går det därför att satsa pengar och slå vad om bockens öde, om – och när – den kommer att gå upp i rök.

I Gävle invigs och välkomnas bocken den första advent. Tidigare var det en enkel tillställning med ett mindre fyrverkeri, men det har nu tagit formen av folkfest med mängder av åskådare. Sedan millenniumskiftet håller en specialinbjuden gäst dessutom ett tal till bockens ära. Julen år 2006 firas i Umeå femtonårsjubileum för den legala bockbränningen

TVÅ STADSJULKÄRVAR I HUSKVARNA 2005, EN NEDBRÄND OCH EN SOM KLARAT SIG. FOTO: MARLENE HUGOSON. INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN.

som är ett inslag på studentfesten ”Brända bockens gasque”, en hyllning till Gävlebocken. Polisen i Umeå verkar inte vara närmare bekant med denna företeelse, vilket ger en fingervisning om ritualens betydelse hos den breda allmänheten. Det är likadant i Österfärnebo, Gästrikland, där en större halmbock sedan många år bränns ned varje år den nionde januari av dess upphovsman, utan att skapa alltför stora rubriker i pressen.

Som en parallell till julbockarna finns i Jönköping och Huskvarna offentliga julkärvar av större format som också bränts ett antal gånger. Ingen har åkt fast men på kamerabilerna syns yngre män springa från platsen.

VANDALISM OCH PR

Eld kommer alltid att fascinera människor. Intresset skulle sannolikt slockna om det var lagligt att bränna offentliga julbockar, eftersom den olagliga förstörelsen är en del av ett fortlöpande skådespel som årligen engagerar många människor. Många undrar om inte majoriteten både av dem som vill bevara och de som vill förstöra bocken ändå inte tycker att det ”ingår” att något ska hända innan julsången är över? En del offentliga personer, som

kanske inte borde berömma skadliga handlingar, medger att det är ganska bra PR trots allt. Andra hävdar bestämt att den här katt-och-rätta-leken inte alls är bra. Det finns argument som talar för att en önskan om att bocken ska få lämnas ifred verkligen kommer ifrån hjärtat. Kurt Lagerholm, *Arbetsbladets* marknadschef och ordförande i bockkommittén, säger:

De som bygger bocken lägger ned ett oerhört arbete, många timmar av ideellt arbete, som ingen skulle hålla på med om de inte trodde att bocken ska stå orörd. Dessutom kostar det 100.000 kronor att bygga upp en nedbränd bock av den storleken och det finns gränser för hur mycket sponsorerna mäktar med, både kostnads- och tålmodsmässigt. Det finns en gräns och skulle den passeras så blir det ingen mer bock. Punkt slut.

År 2006 blir det extra spännande. Bocken i Gävle – som väcker så mycket känslor – fyller fyrtio år och vi har nog en hel del dramatik att vänta.

REFERENSER

Årets feststeder av Nils-Arvid Bringéus (1981), *Som jag minns; Söder, Södra Kungsgatan, Furuvik* av Stig Gavlén (2004), *On Parade. Making Heritage in Lindsborg, Kansas* av Lizette Gradén (2003), ”Bocken brinner! En dialog på offentlig plats och i Gävles lokalpress” av Lotten Gustafsson (I: *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser*, 1995), *Julbocken i folketro och jultradition* av Karin Schager (1989).

Institutet för språk och folkminnen, Uppsala: ULMA 39332, Samtal med Kurt Lagerholm, *Arbetsbladets* marknadschef och ordförande i bockkommittén i Gävle (maj 2006) och Jimmy Carlsson, Gävle turistbyrå (april 2006).